

ABSZTRAKTFÜZET

Kő kövön...

A kő mint építőanyag és az építőiparok története Magyarországon

(Az anyagi kultúra a Kárpát-medencében 7.)

A Magyar Tudományos Akadémia
Veszprémi Akadémiai Bizottság
Kézművesipar-történeti Munkabizottsága,
az Iparrégészeti és Archaeometriai Munkabizottsága és
Budapest Főváros Levéltára
konferenciája

Időpont: 2024. október 18.

Helyszín: Budapest Főváros Levéltára

Gárdonyi Albert terem
1139 Budapest, Teve u. 3–5.

Benda Judit

(régész, Budapesti Történeti Múzeum, Középkori Főosztály)

"... lapides, lateres, cementum, arena et aqua ..." Városi lakóházak kőfalainak építési technikája és datálása a középkori Budán

A középkori régészeti és művészettörténeti szakirodalomban a szobrászati és építészeti kőfaragványok stílustörténeti és készítése technikai vizsgálata, valamint a felhasznált alapanyagok meghatározása jól vizsgált téma. A tört kőből épült városi lakóházak megmaradt pincszinti és felmenő falaival azonban eddig még nemigen foglalkozott a kutatás. A budapesti ásatásokon, ezen belül elsősorban a budai vár (castrum) és a Váralja (suburbium) régészeti feltárásain nagy számban kerülnek elő épületmaradványok a 13. századtól a 18. századig. Az ásatások dokumentációjából és a saját helyszíni tapasztalataimból sokféle következtetés levonható, egyes esetekben tipológiai és kronológiai differenciálásra is lehetőség nyílik. Ugyanez érvényes a műemlékileg helyreállított középkori épületekre is.

A vizsgált épületeken, ásatási objektumokon fontos a korszakonként változó építőanyagok megmunkálási technikája, a falak építésének összetevői (kövek téglák, cement, homok és víz), az alapozások és a felmenő falak kivitelezése, a kiegészítő szerkezetek (boltozatok, födémek, nyíláskeretek, lépcsők) összekapcsolása. Korszakjelző lehet egy-egy új elem megjelenése vagy eltűnése a falakból, a habarcs minőségének és összetételének jellemzői, a törtkő mérete és származási helye.

A kőfalak és boltozatok falazási technikája sokszor összevethető a történeti feljegyzésekben, oklevelekben található leírásokkal. A kiegészítő tevékenységek, mint például a mészégetés, a kőfaragás régészeti emlékei is vizsgálhatók az ásatások eredményei alapján. Szintén összevethetőek a középkori Buda-környéki kőbányák történeti forrásokban fennmaradt említései (Csút, Tardos, Várhegy, Síkkő) és a feltárt kőanyagok. A középkori budai oklevelekben gyakran megemlítik a lakóépületek egyes részeit (kapu, pince, boltozat, kőív, kőkerítés, esővíz elvezető csatorna) amely néhány esetben talán azonosítható a ma is álló épülettel. Nagyon tanulságosak az oklevelekben található munkavégzésre való utalások, a megállapodások, sőt a fennmaradt építési szerződés elemzése.

Sajnos a középkori budai és vízivárosi épületek nem csak a törökkori visszafoglaló háborúkban sérültek meg, hanem a későbbi korok modernizáló törekvéseinek is áldozatául estek. Ugyanez vonatkozik az írott forrásokra is, hiszen a városi tanács levéltára és a városi könyvek 1526-ban megsemmisültek, így az adatok csak rendkívül töredékesen maradtak fenn a korszakról.

Beregszászi Balázs

(MNL Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Győri Levéltára
Mosonmagyaróvári Fióklevéltára)

Hőnel Béla és a magyaróvári Postapalota

Hőnel Béla, 1863-ban született a Szepességi Mateócson. Késmárkon érettségizett 1884-ben. Az építészetet a budapesti műegyetemen és Münchenben tanulta. Építőmesteri oklevelét 1889-ben kapta Münchenben, itt kezdett dolgozni majd Szepesszombaton. Pályafutása a fővárosban folytatódott. Budapesten és országosan is sok, nagy, magán és középítkezést végzett és vezetett. Legjelentősebbek az esztergomi laktanya és csapatkórház, az új Jó Pásztor kápolna, a lévai honvédlaktanya, selypi cukorgyár, győri pályaudvar, temesvári bérpaloták, zimonyi millenniumi emlékmű.

1901-ben érkezett Magyaróvárra Moson vármegye székhelyére. Özvegy Rokobauer Józsefné által továbbvitt építőipari vállalkozásnak lett az üzletvezetője. Építésze lett a Hirtenbergi Tölténygyár Magyaróvári Fióktelepének és a mosoni Kühne gyárnak.

Legjelentősebb épületei Mosonmagyaróváron a Postapalota, a Múzeum és az Országos Növénynevelési Intézet.

1937-ben hunyt el, 74 évesen. Sírja a magyaróvári temetőben van.

Hőnel Béla nem csak építész, hanem példaértékű érdekvéviselői és közéleti személy is volt.

Magyaróváron több évtizedes probléma volt a postai szolgáltatás, mert mindig bérelt helyiségben működött. Ez az állapot a századfordulóra már méltatlan volt a Posta presztízshez, és Magyaróvárhoz, mint Moson vármegye székhelye számára.

1903-ban a Soproni Posta Igazgatóság egy új hivatali épület megszerzését tűzte ki célul.

A posta szerette volna, hogy a megye vagy a város biztosítson új építésű épületet. Magyaróvár hajlandónak mutatkozott egy Fő utcai épület megvásárlására és átalakítására, sőt még telket is felajánlott a város szélén. A postának egyik sem felelt meg. A Posta számára Hónel Béla magyaróvári építész tett ajánlatot, hogy hajlandó egy megfelelő színvonalú kettőemeletes bérházat építeni, amelynek földszintjén a postahivatal helyiségei kapnak helyet, az első emeleten a postai alkalmazottak szolgálati lakásai lesznek, az építész pedig a második emeleten fog lakni.

Az új magyaróvári postahivatal 1909. október 4-én nyitott meg.

A vármegyeházat leszámítva ez volt Magyaróvár első kétemeletes háza, amely nem emeletráépítésekkel készült és ez volt az első épület, amely a Lajta folyó egyik ága fölé épült. Az épület Magyaróvár legszebb épülete, nem véletlenül hívják Postapalotának.

Farbakyné Deklava Lilla

(HUN-REN BTK Művészettörténeti Intézet)

A Mátyás-templom helyreállítása – egy 19. századi állami nagyberuházás

A Mátyás-templom 1873 és 1901 között teljes „restauráción”, kiépítésen esett át, amely során a budai német polgárság középkori plébániatemplomát országos jelentőségű koronázótemplommá alakították át Schulek Frigyes (1841–1919) tervei alapján. Az ő irányítása alatt zajló kivitelezésről több tízezer oldalnyi írott és képi forrás maradt fenn. Ezeknek művészettörténeti feldolgozása már eddig is sok eredményt hozott. A források azonban arra is rávilágítanak, hogyan állt fel egy 19. századi építőműhely. Megismerjük a pénzügyi háttérrel, a szervezeti felállást, a hatáskörök és felelőségek megosztását, a döntési mechanizmusokat. Feltárul a középkori műhelygyakorlat tudatos felélesztése, amelyet a kölni dóm építőműhelyében képzését elnyerő és később a bécsi Stephansdom Baumeisteri tisztségét betöltő Friedrich Schmidt (1825–1891) iskolájában sajátított el Schulek Frigyes. A páholy legfelső szintjén az építési iroda működött Schulekkel és a mellette dolgozó egy-két fiatal építésszel, illetve rajzolóval. Mellettük a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által delegált, tulajdonképpeni „műszaki ellenőr” dolgozott még és egy építésvezető. A tényleges

kivitelezési munkát végzők között a legmagasabb szintet a kőfaragók képviselték, akiket teljesítmény alapján béreztek. A sok-sok elszámolás arra is lehetőséget ad, hogy a jelentősebb újonnan készített kőfaragványoknak azonosítsuk a kőfaragóját. Hozzájuk képest kisebb bérezéssel következtek a kőművesek, akiket napszamosok is segítettek. Egy-két szerkovács dolga volt a szerszámok folyamatos javítása. Az állandó közreműködők mellett persze mellékesebb javításokra is sor került, akár az irodán, akár másutt, erre alkalmanként egy kevésbé kvalifikált mester hívtak: pl. betört ablak, vagy új polc készítése esetén – ezek is dokumentáltak, (de még az árnyékszék rendszeres tisztítása is).

A középkori építőpáholy gyakorlatán azonban átsüt a 19. századi mérnöki tudatosság és szervezés, mind a tervezési módszerben, mind a korszerű technológiák alkalmazásában, de az engedélyezési, irányítási, és a pénzügyi kötelezettségek és elszámolások terén is.

Fekete Mária

(PTE-BTK, IDI /Interdiszciplináris Doktori Iskola/ Ókor)

A kő-építkezés megjelenése a Kárpát-medencében

Néhány évtizeddel ezelőtt zavarkeltően hatott a régészeti lelőhelyeinken megfigyelt és feltárt kőépítkezések maradványainak ténye. Konferenciánk címe szerint: *kő-köven* módon, azaz kötőanyag nélkül emelték ezeket a ház- és sírkamra falakat.

A temetkezési helyek alaprajzilag is meglepőek voltak: mediterrán előképekhez hasonlóan *dromos* (bejárati folyosó) vezetett a halott házába. A kő látványos *falazó anyag* volt, a szerkezet statikáját gerenda-váz biztosította (Vaskeresztes – Diófás-dűlő). Ugyanezt tapasztaltuk település-feltáráson, a lakóházként épített falak esetében. Kivételes módon előfordulnak teljesen helyidegen vályogtégla építkezés maradványai is (Velem – Szentvid-hegy). Még egy új jelenséget találtunk: az Alpokalján lezúduló esőt a farkasfogszerűen épített házak, házcsoportok felső sarkánál, a sziklás altalajba vájt, kővel kirakott, fedett csatornák vezették el.

A velemi Szentvid-hegy évezredei során mindig kiemelt szerepet játszott a közvetlen és tágabb környezetében. Első ismert *kőtemploma* Karoling-kori, melyet a Dunántúlt meghódító honfoglalóink pusztítottak el.

Az államalapításunk korában feltételezhetően rövid időre *ispáni központ* lehetett(?), majd több periódusú, a „kiskirályok” által birtokolt (Kőszegi família) *kőfalú vár* épült a hozzátartozó *várkápolnával*. Viharos történelmében a vár maga szinte teljesen elpusztult, de Árpád-kori templomának egyes részei sejthetők voltak a hegyen ma is álló Szent Vid kápolnában. Elképzelésünket 2020 májusában falkutatásokkal sikerült bizonyítani.

A nagyjainkban is álló Szent Vid kápolnát 1858-ban kezdték építeni, és egy évvel később szentelték fel. E búcsújáró templom építéséről az őskori „város” rétegeibe ásott *mészégető kemencék* sora tanúskodik; a munkálatokhoz idehordott, részben mésszé égetett kőanyag, melyek közé apróra tört, feliratos római, szinte márvány minőségű mészkőtöredék is keveredett.

Füredi Ágnes¹ – Harangi Flórián²

1: (régész, Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ Nemzeti Régészeti Intézet)

2: (régész, Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ Nemzeti Régészeti Intézet)

10. századi kőkemence Domonyból (Poszter)

Domony mellett, a Galga-folyó első teraszán több alkalommal végzett fémkeresős kutatásaink során egy többkorszakos lelőhelykomplexum területén 10. századi leletek kerültek elő, többek között aranyozott ezüst övveretek, madáralakos és pentagrammás fejű bronzgyűrűk, valamint egy észak-itáliai 10. századi átfűrt ezüst denár. 2023 őszén a MNM KK NRI kutatási programjának részeként tervátsatást végeztünk a helyszínen, a Közösségi Régészeti Egyesület önkénteseinek segítségével. A szondázó jellegű kutatás során a leletanyag és a régészeti jelenségek alapján 10–11. századi telep részletét tártuk fel, néhány különálló, földbe vájt kemencével és két, földbe mélyített házzal. A kemencékben, házakban állatcsontok és 10–11. századra keltezhető fazéktöredékek kerültek elő, illetve néhány orsókarika, orsógomb. A folyamatos fémkeresős vizsgálatoknak

köszönhetően nagyszámú, szintén e korszakra tehető és egyértelműen a telephez köthető fémleletet is találtunk.

Az egyik házban a több rétegben megújított, agyaggal letapasztott járósínt mellett jó állapotban megmaradt kőkemencét is feltártuk. A kemence többek közt újrashasznosított malomkőtöredékekből és kifejezetten az építéséhez megfaragott terméskövekből készült, mely a 10. századi rurális településeken is alkalmazott kőépítkezés egyik bizonyítéka.

Garas Norbert

(levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára)

„díszére válik Nyíregyháza városának” A nyíregyházi Nyírvíz-palota építésének története

Szabolcs vármegyében 1845-től kezdve több vízszabályzó társulat alakult az érintett birtokosok részvételével az ár- és belvízi problémák megoldására. A címben szereplő idézet a Nyírvíz Szabályzó Társult 1914 júniusában felvett jegyzőkönyvéből való, amelyben a társulati választmány bejelentette székházuk elkészültét. Joggal nevezték az 1879-ben megalakult Nyírvíz Szabályzó Társulat új székházát a város díszének, ugyanis mind méreteiben, mind technológiai újításában is egyedülállónak számított Nyíregyházán. A szecessziós és eklektikus stílusjegyeket is hordozó, háromemeletes, személy- és teherfelvonóval, központi fűtéssel és központi porszívóval felszerelt épület 1912–1914 között készült el Papp Gyula és Szabolcs Ferenc tervei alapján. A kivitelezési munkálatokra Adorján István helyi vállalkozó kapott megbízást. Az többfunkciós épület utcai homlokzati lábadatain és lépcsőházaiban karsztmárványt használtak, míg a konyhákban, fürdőszobákban fajansz falburkolatot alkalmaztak. Az építkezéshez szükséges téglákat a közeli tiszaberceli téglagyárból szállították. Különös figyelmet érdemelnek a díszes üvegablakok, amelyek Róth Miksa üvegfestő és mozaikművész alkotásai. A kupoláját 1951-ig egy rétisas szobor díszítette. A Nyírvíz-palota megépülése egyfajta városfejlődési tételként is értelmezhető Nyíregyháza történelmében, miután az első, felvonóval is rendelkező, háromemeletes épület volt a városban. A Nyírvíz-palotát 2019-ben felvették a Nyíregyházi Települési Értéktárba.

Előadásomban ezen patinás épület építésének történetét szeretném bemutatni az Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára és a Felső-Tisza-vidéki Vízügyi Történeti Gyűjtemény iratanyagaira támaszkodva. Röviden összefoglalom a munkálatok előzményeit, kiegészítve az építető vízszabályzó társulat vázlatos bemutatásával. Az eredeti építési dokumentációkat felhasználva kitérek az épület műszaki és építési technológiájának történeti ismertetésére, továbbá Nyíregyháza 20. század eleji városfejlődési és társadalomtörténeti folyamatait is érintem.

Harangi Flórián

(régész-segédmuzeológus, Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi
Központ, Nemzeti Régészeti Intézet)

A cívisváros téglái (Poszter)

A mai világban a régészet perspektívái is igen gyorsan változnak. Igaz, a jelenlegi magyar jogszabályi keretek között az 1711-et megelőzően földbekerült leletanyag tekinthető régészeti korúnak, azonban a tudományterület módszerei alkalmasak az ettől fiatalabb jelenségek kutatására is.

A Debrecen belterületén és határában zajló nagyberuházásokhoz kapcsolódó régészeti munkák során alkalmazott roncsolásmentes és roncsolással járó módszerekkel a jogszabályban rögzített régészeti korú objektumok mellett gyakran azonosítunk újkori és legújabbkori jelenségeket, leletanyagot is, melyek közt kiemelkedő helyet foglalnak el az épített struktúrák, építőanyag-leletek. Leggyakrabban a nyomvonalas beruházások terepbejárási munkáihoz kapcsolódva bukkanunk az újkori megtelepedés nyomait jelző tanyákra. A 19-20. századi tanyahelyekről nagyszámú téglatöredék, köztük bélyeges darabok is napvilágot látnak.

A különböző bélyegekkal ellátott téglákból számos jelentős magángyűjtemény alakult ki napjainkra, a gyűjtők sok esetben azonban kizárólag a tárgyakra fókuszálnak, kiragadva azokat információhordozó kontextusukból. Ez a tárgytypus azonban kiemelkedő jelenséggel bír, hiszen alkalmas az egykor állt épületek építési és használati idejének keltezésére. Az

idei évben Debrecen környékén végzett terepbejárásaink során különösen nagy mennyiségű bélyeges téglát gyűjtöttünk. Az egyes téglagyárokhoz kapcsolható leletek térinformatikai elemzése az ipartörténet számára is értékes adatokat szolgáltathat. A leletek elterjedése többek közt kirajzolhatja a gyárok „ellátási körzeteit”, illetve jelentős társadalmi folyamatokról is árulkodik.

A non-destruktív terepbejárások mellett a különböző roncsolással járó beavatkozások, pl. építési munkák régészeti megfigyeléssel kísért földmunkái, régészeti próbafeltárások során szintén gyakran kerülnek elő korábban elpusztult vagy elbontott 19-20. századi köz- és lakóépületekhez tartozó épített struktúrák, melyeket szerencsés esetekben szintén jól kelteznek a felhasznált építőanyagok. Ezek eredetének azonosítása a helytörténet, az építészettörténet és az ipartörténet számára is jelentős információkat szolgáltathat. Az előadásban debreceni esettanulmányok kerülnek bemutatásra.

Hutvagner Zsófia

(főmuzeológus, művészettörténész, Iparművészeti Múzeum, Könyvtár)

Kőfaragók és lehetőségeik a 19. században a céhrendszer megszűnése után

Az előadás a 19. század utolsó harmadában a fővárosban és annak vonzáskörzetében működő prominens kőfaragó-műhelyek példáján keresztül keresi a választ arra, hogy a céhrendszer felbomlása után milyen érvényesülési lehetőségek álltak a mesterség gyakorlói előtt.

Az 1872. évi VIII. törvénycikk megszüntette a céheket és alanyi joggá tette a szabad ipargyakorlást. Ezzel azonban egy zavaros időszak vette kezdetét, ami további szabályozásért kiáltott. A hatékonyabb jogi rendezést az 1884. évi XVII. törvénycikk hozta el, ami előírta az ipartestületek felállítását is. A kiegyezést követő időszak építőipari fellendülése komoly igényeket támasztott a fővárosi kőfaragóiparral szemben, amelyeket több kiemelkedő műhely is teljesíteni tudott. A céhes világban alapozta meg hírnevét a Kauser család, a pesti építőiparba ezer szállal kötődő, egy évszázadon át működő kőfaragó-dinasztia. A kőfaragó-vállalkozások egy csoportját, például Seenger Béla vagy Andreotti Anselm cégét a

nyersanyaghoz való könnyebb hozzáférés, saját bánya vásárlása vagy bérlése tette versenyképessé. Gerenday Antal pályája arra ad példát, hogyan tudott egy kívülálló országos lefedettségű vállalkozást létrehozni a céhszervezet gyengülő ellenállását kihasználva. Közülük többen cselekvő szerepet vállaltak az 1886-ban létrehozott *Budapesti építőmesterek kőműves-, kőfaragó- és ácsmesterek ipartestülete* kőfaragó szakosztályában, annak érdekében, hogy szabályozott, de korszerű kereteket adjanak mesterségük gyakorlásának.

Jeney-Tóth Annamária

(egyetemi docens, DE BTK, Történelmi Intézet)

Kolozsvári építkezések a 17. század első felében

Előadásomban a kolozsvári kőműves céh és a város kapcsolatát elemzem. A kolozsvári kőművesek a városi építkezések mellett számos fejedelmi építkezésben vettek részt a 17. században. Ez nem önkéntes munka volt, hanem „kötelezően szabadon választott” lehetőség a városi iparosok számára, melynek szerepe a királynak végzett középkori feladatokra vezethető vissza. A 17. századi fejedelmi építkezések kapcsán Kovács András és Kovács Zsolt ezek egy részét már feltárta. A fejedelmi parancslevelek alapján pedig arról kaphatunk képet, hogy az egyes fejedelmek mennyire ismerték jelen esetben pl. a kolozsvári kőműveseket. A kőművesek, kőfaragók és ácsok nem csak a fejedelmi építkezéseken dolgoztak, hanem a saját városukban is. A várostól kapott megrendeléseket a számadáskönyvben rögzítették, a sáfárpolgári számadások mellett a város építése című fejezetek tekinthetők forrásként. Előadásomban azt vizsgálom, hogy melyek voltak a 17. század első két harmadának építkezései, amelyekben munkát kaptak a helyi mesterek. Kik voltak ők? Mi tudunk meg a források alapján az építkezéséről, milyen feltételekkel és milyen körülmények között dolgoztak a mesterek? Hogyan számolt mindezzel a város, milyen anyagi fedezete volt erre? Mit tudunk meg a mesterekről más városi forrásokból? Mely társadalmi réteghez tartoztak? Volt a városban saját házuk, vagy béreltek? Milyen egyéb munkáik ismeretesek? Milyen céhszervezeti feladatokat láttak még el? Az előadásban további kérdésekre keresem a választ.

Katona Júlia

(művészettörténész, muzeológus, tudományos titkár és kutatási projektvezető, Iparművészeti Múzeum)

MESTERSÉGGUTATÁS I. Műipari és építőipari mesterségek az 1870-es és az 1920-as évek közötti időszakban. Az Iparművészeti Múzeum kutatási projektje

Az Iparművészeti Múzeum 2023 első felében Mesterségkutatás – Műipari és építőipari mesterségek az 1870-es és 1920-as évek közötti időszakban címmel kutatási projektet indított, melynek során a historizmus és szecesszió stílusfogalmaival jelzett időszak iparos foglalkozásaira, mesterségeire fókuszál. A kutatás elsődleges célja az iparos foglalkozások iparágankénti bontásban történő listázása, számbavétele, megnevezésük terminológiai tisztázása, továbbá az egyes mesterségek munkafolyamatainak leírása, a vállalkozások hierarchiáján belüli szerepének meghatározása. A kutatás látóköre kiterjed továbbá az adott iparágak legkiemelkedőbb, elsővonalbeli képviselőinek és érdekképviseleti szervezeteinek bemutatására. Az Iparművészeti Múzeum a kutatás nyitókonferenciáját az Országgyűlési Múzeummal együttműködésben az Országház Tandor Ottó termében rendezte meg 2023 novemberében. A „Mesterségkutatások” című nyitó szekciót követően külön blokkokban vizsgáltuk az építőipari és a műipari mesterségeket, mely utóbbiak keretében került fókuszba az épületszobrászat, a kőfaragás és az üveglablakészítés, valamint a bútorigar, a műlakatosság, a könyvkötés és az oltárépítés. A javasolt előadás a kutatási projekt felépítését, körvonalazódó együttműködéseit és rövidtávú terveit, valamint a közeljövőben rendezendő kapcsolódó szakmai eseményeit kívánja bemutatni és áttekinteni. Külön altémaként szeretnék kitérni az építőiparhoz kapcsolódó iparos foglalkozásokra, valamint a kő megmunkálásával foglalkozó műipari mesterségekre.

Kozák-Kígyóssy Szabolcs László

(HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténeti Kutató Osztály)

Parva flamma saepe incendium magnum suscitāt. Pusztulás és újjáépítés Eperjesen 1525-ben

A késő középkor folyamán többször ütött ki tűz Eperjesen, amelyek közül kiemelkedik az 1525. évi szerencsétlenség. Ekkor a legnagyobb károk a település első negyedében, illetve az ahhoz tartozó felső külvárosban keletkeztek. A lángok martalékává váltak a fából ácsolt házak, tetőszerkezetek, valamint a széna, szalma és a termények tárolására használt gazdasági építmények. A pusztítás nem kímélte a szemet gyönyörködtető (gótikus stílusú) Szent Miklós plébániatemplomot sem, aminek bővítését alig 10 évvel korábban fejezték be. Ugyanez a sors jutott számos középületnek is, így a majorságnak, a felső kapu tornyának, s a fürdőháznak. A tragédia mértékére utal az uralkodó október 5-én kelt parancslevele, melyben felmentette a várost az adó fizetése alól. Hasonlóan járt el a tanács is: az érintett negyedekben nem vetettek ki cenzust, valamint segílyt biztosítottak azok számára, akiknek ingatlana megsérült.

Az Eperjesi Városi Levéltárban (Štátny archív Prešov) őrzött számadáskönyv a 16. század első felére vonatkozó bevételeket és kiadásokat tartalmazza. E gazdasági kútfő részletes információkkal szolgál az 1525. esztendei tűzvész következményeiről és az újjáépítési munkálatokról. Feldolgozása által rekonstruálható a település megküzdési stratégiája: részletes képet alkottathatunk a – még a következő évben is tartó – munkálatokról, megismerve azok kivitelezőit és költségeit.

Mód László

(egyetemi adjunktus, SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék)

A réti mészke felhasználásának módjai a Dél-Alföldön

Az előadás elsősorban arra keresi a választ, hogy a réti mészke kitermeléséhez és hasznosításához milyen speciális tudás kapcsolódott, s kik voltak azok, akik a 20. században bányászatával foglalkoztak. A tavi és réti

dolomitok egyedülálló geológiai formációt alkotnak Európában, legközelebbi párhuzamaik Kis-Azsiából ismertek. Felhasználási területe nagyjából megegyezik azzal a térséggel, ahol a természetben is előfordul. Az előadás számba veszi mindazon megoldásokat, amelyek a népi építészeti gyakorlatban adathatóak és dokumentálhatóak napjainkban is. Azzal is foglalkozik, hogy milyen tényezők vezettek alkalmazásának megszűnéséhez és milyen építőanyagok váltották fel. Példákat sorakoztat fel arra vonatkozóan, hogy a réti mészkehoz kapcsolódóan milyen örökség-átviteli törekvéseket figyelhetünk meg a helyi közösségek szintjén.

Nagy János

(Budapest Főváros Levéltára)

A Feszli család három generációja. Egy pesti kőfaragócsalád a 18–19. században

Pest a 18. század második felére a török kori hanyatlás után ismét az ország kereskedelmi központjává vált. A város gyors térbeli és gazdasági növekedése az építőipari szakmák iránt erős keresletet támasztott. A német nyelvterületről származó, Pesten meggyökeresedett iparoscsaládok közül szorgalmával és tehetségével kiemelkedtek a Feszli családok (máskor Fessli, Feßli), akik között kőfaragók, ácsok és építőmesterek is egyaránt akadtak. A magyar romantika neves építészeinek, Feszli Frigyesnek (1821–1884) nagyapja, Feszli Mihály (1756 –1806), apja, Feszli József (1791– 1860) és két testvére is a kőfaragói mesterséget gyakorolta. E mellett a város határában, Kőbányán kőfejtőt és téglafőnököt birtokoltak. Műveikkel hozzájárultak a felvilágosodás és a reformkor Pest építészeti örökségének gazdagításához. Rokonságukban és szakmai ismertségi körükben számos, több generáción keresztül az építőiparban tevékenykedő polgárcsalád figyelhető meg (például Jung, Kauser, Zofahl), akik a nagyvárossá váló Pesten találtak bőséges munkalehetőséget. Előadásomban Budapest Főváros Levéltárának iratanyaga alapján elsősorban a társadalomtörténeti nézőpontot választva igyekszem

rekonstruálni a családi stratégiákat és kapcsolatrendszert, a családtagok vagyoni helyzetének változását, illetve annak eredetét, összetételét. Ezen túl az egyes városi megrendelésekre vonatkozó elszórt források feltárásával a kereseti lehetőségekre és az építőipari szakmák lokális presztízsére vonatkozóan érvényes megállapítások fogalmazhatóak meg.

Nagyné Batári Zsuzsanna

(etnográfus, muzeológus, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, Tudományos és ismeretátadási igazgatóság – Tudományos és ismeretátadási igazgató)

Csalóka kő – a márványerezés titkai

Előadásomban bemutatom, milyen dimenziói vannak a márványerezet-utánzás technológiájának. Milyen műltra nyúlik vissza a technika, hogyan folyik/folyt a kivitelezése, milyen felületeken jelenik meg, kik készítették, és ehhez milyen eszközöket használtak? Milyen fajtákat utánoztak? Kapcsolódott-e a márványerezéshez szabadalom? Milyen motivációk húzódnak meg a kőfelület utánzási szándéka mögött? Milyen épületekben, épületszerkezeti elemeken jelenik meg a márványozás? Utat talál-e a technika a tárgyak díszítéséhez? Bécsben a 20. század elején fa- és márványutánzási technikumot alapítottak. Hogyan tanították a technikát az iparosoknak szóló tankönyvek? Egyik kiemelkedő forrás az a Bécsben megjelentetett kiadvány, amelyben 10 márványnem festésének elsajátítását segíti „Oldenbruch Ernő A cs. k. Alsó-Ausztria Országos Iskolaszéktől engedélyezett Fa-Festészeti Iskola vezetője” a tankártyáin. Újjáéled-e a technika manapság a DIY-kézművesség, a gyorsan változó trendek időszakában? Ezeknek a kérdéseknek a mentén mutatom be a márványerezet-utánzást.

Nemesné Matus Zsanett

(igazgatóhelyettes, Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum, Győr)

Építőiparos szakmák a 17-18. századi Győrben

A Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeumban lévő céhes anyaggal 2016 óta foglalkozom mélyrehatóbban. Célom, hogy a történeti biográfia műfaja felé fordulva és a prozopográfia módszerével minél teljesebb céhtag-listákat készítek a Győrben működő céhek 17. századi tagjaira koncentrálva. A csiszár-, szíj-, nyereg- és lakatgyártó egyesült céhe teljes egészében feldolgozásra került, a szabó és varga céh folyamatban van. A konferencia kiváló lehetőséget nyújt arra, hogy az építőiparral foglalkozó szakmákat is áttekintsem ezen kutatási tematika mentén. Azonban az már most látszik, hogy a vizsgálatba vont asztalosok, kőművesek, ácsok céhére kevés adatunk van a 17. századból, ezért a kutatást kiterjesztem a 18. századra vonatkozóan is. Elsődleges forrásként a múzeumban őrzött céhes dokumentumokra építek, ehhez nézem hozzá a korabeli keresztelési, házasságkötési, halálozási anyakönyveket, végrendeleteket, felvállási jegyzőkönyveket, valamint Győr város tanácsülési és törvénykezési jegyzőkönyveit. Az így kikutatott adatok nemcsak az előbb említett építőiparral foglalkozó céhek 17-18. századi történetébe nyújtanak betekintést, hanem lehetőséget adnak arra is, hogy röviden összehasonlíthassam a már feldolgozott céhekkel.

Ozsváth Gábor Dániel

(főiskolai docens, Károli Gáspár Református Egyetem)

Az idő halad, a(z őrlő)kő marad.

Adalékok a Kárpát-medencei malomkőfaragás történetéhez.

Amennyiben az emberiség táplálkozás-történetének legmeghatározóbb fordulatait próbáljuk tetten érni, úgy a tűz, a fazekaskorong mellett az őrlőkövek megjelenésével is számolnunk kell. A régészeti településásatások elengedhetetlen melléklete az őrlőkő, de gyakran találkozhatunk malomkővel az Ó- és Újtestamentum intelmeiben, jelen volt a harctereken is mint a

seregek élelmezésének záloga. Gabonából lisztet közel öt évezreden át kizárólag két egymásra helyezett, egy alsó, álló és egy rajta forgatható, felső forgókó közötti őrléssel nyertek. Az őrlőköves őrlés egyeduralmát a lisztgyártás terén egészen (az épp 190 évvel ezelőtt született) Mechwart András 1878-ban Budapesten szabadalmaztatott hengerszékének megjelenéséig megtartotta. Az utóbbi, bár forradalmasította a malomipart, nem jelentette egyben a köves őrlés teljes felváltását, az mindmáig szerepet játszik a liszt, a dara és egyéb őrlemények előállításában. A Szeged-Kalocsa környéki, méltán világhírnévnek örvendő paprikát napjainkban is kövek közt őrlik.

Kárpát-medence-szerte fokozott figyelmet fordítottak a malomkövek készítésére szilárd, jó minőségű, megmunkálásra alkalmas, vulkanikus kőlelőhelyek felkutatására. Így váltak közismertté Sárospatak, Gyöngyössolymos, Muzsna, az erdélyi csicsóváraljai falvak, mint Csicsómihályfalva, Csicsóújfalú malomkőbányái. Mindezek mellett számos kisebb-nagyobb regionális központtal és egyedi malomkőnyerési próbálkozással találkozhatunk. A malomkövek iránti kereslet a malomipar átalakulásával jelentősen visszaesett, de nem tűnt el teljesen, ugyanis Erdély-szerte az apróbb falvakban máig ezrével találni kis, villanymotorra szerelt, köves darálókat. Mindezekhez járul a szocializmust is túlélte, népi építészeti és ipartörténeti értékű patakmalmaink viszonylag nagy száma (Avasság, Máramaros, Szilágyság, Székelyföld, Bánság, Aranyosmente, Körösök-vidéke).

A malomkőszükségletet –átalakult keretek között – kőfaragók, ezermesterek mindmáig az egykori mesterektől, molnároktól ellesett tudással ki tudják elégíteni. Jelen előadásomban – a honi malomkőnyerés történelmi, írott forrásain túlmenően – a több mint négy évtizedes terepmunkám során a működő malmokban molnároktól, kőfaragóktól, visszaemlékezőktől szerzett és ellenőrzött adatokkal, tapasztalatokkal kiegészítve mutatom be az általuk használt malomkövek eredetét.

Szörényi Gábor András

(Herman Ottó Múzeum, Miskolc)

Raktárak tufakőbe faragva – Cserépvár a török korban

A Bükkalját alkotó puha tufás kőzet kiválóan alkalmas arra, hogy azt az ember kisebb-nagyobb beavatkozással hasznosítsa. Jelen előadás a kővel azonban nem mint nyersanyaggal, hanem mint lehetőséggel foglalkozik. Nem részletezzük a helyi kőbányászat, kőfaragás kérdéskörét. A szikla egy másfajta megmunkálásáról, az abba vájt vermek tematikájáról értekezünk. Témánk lokációja Cserépvár, a történeti Borsod vármegye egyetlen tartósan török birtokú vára. A 16-17. század végvári küzdelmeiben három világ határán, az Oszmán-török birodalom csücskében, de a Királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség határvidéke mentén sajátos szerepet kapott. Funkcióját éppen a Bükkalja geológiája determinálta. A vár kőkultúrával való szoros kapcsolatát jellemzi a közvetlen környezetében futó Kő-völgy szurdoka, a terjedelmes kaptárkövek, a kihantolódott csupasz sziklafelszínek. Ám török kori esszenciáját a Vár-hegy lábánál kivájt tucatnyi gabonatarló verem jelentette. Mikor és milyen célból születtek? Miként illeszkednek bele a végvári katonaság élelmiszer-ellátási láncolatába ezek az objektumok? Ezek részletezésén túl az előadás zárásában rávilágítunk a vár pusztulására és kőanyagának sajátos metamorfózisára is.

Szulovszky János

(HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet)

Az építőiparok területi eloszlása Magyarországon a 19. század végén

Az előadás arra vállalkozik, hogy a Jekelfalussy József által 1892-ben közreadott iparos és kereskedő címtár adatai alapján feltérképezze az építőipari mesterségek eloszlásának területi egyenlőtlenségeit. Ez által feltárja azokat a térségeket, ahol a hagyományos életvilág e területén még alapvetően az önellátás kereteiben: a saját vagy baráti-rokoni szaktudás

segítségével biztosították az otthon felépítését, illetve azokat a zónákat, ahol már kifejezetten szakember specializált tudásának az igénybe vétele volt a jellemző.

Tuza Csilla

(Magyar Nemzeti Levéltár)

A szakképzés (mérnökképzés) kezdetei Magyarországon a 18. században

A 18. század második felének gazdasági, kulturális és tudományos fejlődése szinte automatikusan hozta magával azt, hogy a természettudományos képzés is differenciálódott, ezen belül az állam a mérnökök, de a céhes keretek között dolgozó kőműves és kőfaragó mesterek képzésére is egyre nagyobb gondot fordított.

Az 1770-es évek oktatási reformjában szerepelt már a természettudományos, ezen belül elsősorban a matematika és fizika képzés fejlesztése, elkülönítése. A nemzeti rajziskolákat az iparban (építőiparban) elhelyezkedő céhes inasok és legények oktatásának segítésére hozták létre. Az iskolákban műszaki rajzok szerkesztését tanulták az inasok, mindenki saját mestersege szerint.

1782-ben a bölcsészkar keretében jött létre az Institutum Geometrico-Hidrotechnicum, ahol matematikát, földmérést, vízműépítést és polgári építészeti tanítottak, majd egyre nagyobb szükség mutatkozott további mérnöki tudományok oktatására is. Ettől az időponttól kezdve a hivatali alkalmazás feltétele a mérnöki egyetemi diploma megszerzése volt.

1846-ban országgyűlési határozattal állították fel a József Ipartanodát, a mai Műszaki Egyetem elődjét, ahol már építésmérnököket is képeztek, de emellett még mezőgazdasági és kereskedelmi mérnökképzés is folyt.

Előadásomban az önálló József Ipartanoda megalakulásához vezető utat vázolom fel, hogyan segítette az 1770-es évek kibontakozó oktatási reformja az önálló műszaki/mérnöki képzés létrejöttét, a céhes képzés minőségi javulását.

Viga Gyula

(etnográfus)

A Bodrogek kőkultúrája

A magyar néprajz a Bodrogekot egykori vízi világgént tartja számon, és generációkon át a folyószabályozást és a vízrendezést megelőző állapot archaikus vonásait kutatta. A trianoni határ is hozzájárult, hogy kevésbé ismert a történeti táj északi része, ahol a Bodrog bal partján a 277 magas *Tarbuska* magja vulkanikus eredetű, hasonlóan a Bodrogek másik dombvidékéhez: a *Helmeci-dombság* magját a *Nagy-hegy* (264 méter) és a *Kis-hegy* (222 méter) vulkanikus tömbje alkotja. Előadásom főként a népi építészeti problematikájára koncentrálok, mivel jelentős belső forgalom zajlott a Felső-Bodrogek szigethegysége kőbányáinak nyersanyagával. A kőfejtőkben *andezit*, *riolit*, *vulkáni tufákat* bányásztak, s használták fel a környező falvak építéséhez. A *Nagy-hegy*, *Kis-hegy* és a *Pilis* piroxénandezitje (a helybeliek trachitnak mondják) a környező falvak építkezésének nyersanyaga volt. A nyersanyagbázist jelentő Királyhelme, Bodrogszentes és Kisgéres mellett, Bély, Nagytárkány, Kistárkány, Örös, valamint a Latorcán túli Bés és Csicsér lakói is a laposan elváló kőzet réteges illesztésével építkeztek. De eljutott a rétegesen elváló kiömlési kőzet a történeti táj délebbi részére is: hol a falazatok, hol csak az alapozás nyersanyagaként. A Szentes környéki települések organikus arculata – a kőfalú házak, gazdasági épületek és kerítések homogén egysége – az 1990-es évek elejéig megmaradt. Napjainkban a kisgéresi pincék őrzik legkarakteresebben a tradicionális építkezés emlékét. Az építkezés kapcsán érinteni kívánom a hagyományos nyílt tűzhelyek Bodrogekben jellegzetes eszközét, a felhevíthető lapos kőveket, amelyek a kőn sütés kellékei voltak. (A hagyományos tüzelőkkel eltűntek.) Hasonlóan ki szeretnék térni a kemény trachitból faragott sirjelekre – főként Bodrogszentes temetőjére jellemző –, valamint arra, hogy a vidék folyószabályozással párhuzamosan megnyíló kőbányái az árvízvédelem, valamint az útburkolás jelentős nyersanyagbázisai voltak.

Zsoldos Anna

(doktorandusz, ELTE BTK Atelier, Interdiszciplináris történeti
Doktori Program, Néprajzi Múzeum, MaDok-program, muzeológus)

A malteroslányok. Női építőmunkások Dunaújváros építkezésein

A doktori kutatásom során az építőmunkások kulturális és társadalmi szerepét, az építőiparban, építészetben betöltött pozícióját és identitását vizsgálom, különböző jelenségek mentén. Például a 19. század végi és 20. század eleji építőmunkás sztrájkok, a MÉMOSZ működése vagy a dunaújvárosi építkezések. Az építőmunkás alatt az építőiparban dolgozó bér munkásokat értem és azokat a szakágakra oszló iparosokat, akiknek mestersége az építőiparhoz kötődik

A kutatásom egyik ága a női építőmunkások az építőiparban, jelenlétük egészen a 19. század végétől az 1960-as évekig gyakori. Az első magyar „munkásvárost”, vagyis Sztálinváros/Dunaújvárost 1950. május 2-án kezdték el hivatalosan építeni az első öt éves terv kihirdetésével. A város építése a női építkezések vizsgálatának fő forrása, mivel első építési hullámában számottevő női építőmunkást alkalmaztak, ugyanis a háború után megtépázott erőforrású munkaerőpiac, az építőiparban munkaerőhiányt okozott. A fellépő hiányt a női munkaerő becsatornázásával igyekeztek feltölteni. Az építőiparban a nők korábban is a legnehezebb és szakképzettség nélküli anyaghordó munkákat vállalhattak, hisz a nők számára szakképzés elérhetetlen volt. A „malteroslányok” kultusza is a sztálinvárosi építkezésekről származik, és az 1950-es években már szlogenként virított a plakátok vagy újságok hasábjain.

Az '50-es években, a Rákosi-korban (1947–53) a Szovjetunióból importált nőképet kellett követni az építőiparban is. A nő egyenrangú lett a munkában férfitársával, sőt megelőzi a sztáhanovi munkában.

Dunaújváros/Sztálinváros női építőit legendássá tették a kor sajtótudósításai és a megjelentetett beállított képek. A női építőmunkások társadalmi és építészetben betöltött szerepét egy dunaújvárosi épület építéstörténetének kapcsán tematizálom.

Filmvetítés:

Hála József – Lehel László: Szikladal

Mozgófilm a Gerecse hegységi kőbányászat ("márványbányászat") és kőfaragás történetéről és néprajzáról, különös tekintettel a bányászkodás közben énekelt, a munkát segítő munkadalokra, munkarigmusokra.